

Mehmet Eren, Prof.Dr.

1963 yılında Balıkesir’de doğdu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu (1986). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde “Hadis İliminde Rical Kitapları ve İlmî Değerleri” adlı incelemesiyle doktorasını (1997) tamamladı. 2001 yılında yardımcı doçent, 2005’te doçent, 2010’da profesör kadrosuna atandı. Halen Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi’nde öğretim üyesidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 671
İSAM Yayınları 131
İlmî Araştırmalar Dizisi 57
© Her hakkı mahfuzdur.

HADİS İLMİNDE RİCAL BİLGİSİ VE KAYNAKLARI

Mehmet Eren

TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 38 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 08 50
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu’nun 19.03.2010 tarih
ve 2010/08 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Ocak 2012
Üçüncü Basım: Ekim 2022
ISBN 978-975-389-936-9

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde, No: 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 (pbx) Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 48058

Eren, Mehmet

Hadis ilminde rical bilgisi ve kaynakları / Mehmet Eren. - 3. bs. - İstanbul ; Ankara :
İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) ; Türkiye Diyanet Vakfı, 2022.

726 s. ; 23,5 cm. - (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 671. İSAM Yayınları; 131. İlmî
Araştırmalar Dizisi; 57)

Dizin ve kaynakça var.

ISBN 978-975-389-936-9

İçindekiler

Kısaltmalar • 11

Takdim: Hadiste Rical Bilgisi Ve Konuyla İlgili

Birkaç Söz • 13

Önsöz • 17

Giriş

KONU ve KAYNAKLAR • 23

İslâmî Biyografi Edebiyatının Doğuşu ve Gelişimi • 23

Hadis İlminde Rical Kitapları • 29

Tezin Kaynakları • 30

Tezin Hazırlanmasında Takip Edilen Metot • 32

I. İSNAT SİSTEMİ ve RİCAL İLMİ • 34

A. İsnat Sistemi • 34

1. İsnat Araştırmasının Başlangıcı • 34

2. İsnadın Önemi ve Müslümanlara Has Olması • 38

3. Kitapların Sağlam İsnatlarla Nakledilmesi • 42

B. Rical İlmi • 46

1. Rical İlminin Tanımı ve Konusu • 46

2. Rical İlmi ve Tarih • 48

3. İlk Rical Kitapları ve Kaynakları • 50

4. Rical Kitaplarında Şahısların Tertip Ediliş Şekilleri • 53

5. Rical Kitaplarında Biyografilerin Sunuluşu • 58

6. Rical Kitaplarının Hadis ve Diğer İslâmî İlimlere Hizmetleri • 60

II. İSNATLARDA GÖRÜLEN ÖZELLİKLER • 66

A. Âli ve Nâzil İsnatlar • 66

1. Âli İsnadın Kısımları • 68

2. Mânevî Ulûv • 71

3. Nâzil İsnat • 72

- B. En Sahih ve En Zayıf Kabul Edilen İsnatlar • 76
- C. Müselsel İsnatlar • 83
- D. Muan'an İsnatlar • 87
- E. Rivayet Ettiği Hadisi Unutarak Başkası Vasıtası ile Kendinden Rivayet Etme • 92
- F. Büyüklerin Küçüklerden Rivayeti • 93
- G. Babaların Oğullardan Rivayeti • 98
- H. Oğulların Babalardan Rivayeti • 100
- I. Müdebbec ve Akran Rivayetleri • 109

BİRİNCİ BÖLÜM

RÂVÎ ve MUHADDİSLERİN KİMLİK BİLGİLERİ • 117

I. İSİMLER, KÜNYELER, LAKAPLAR ve NİSBELER • 117

- A. İsimler ve Künyeler Bilgisi • 117
  1. Hz. Peygamber'in İsim ve Künyesini Almak • 121
  2. Râvi ve Muhaddislerin İsim ve Künyelerinin Araştırılması • 123
  3. Esmâ ve Künâ Kitapları • 126
  4. Esmâ ve Künâya Dair Diğer Kitaplar • 139
- B. Lakaplar Bilgisi • 141
  1. Lakap Takmanın ve Kullanmanın Hükümü • 143
  2. Lakapların Sebepleri • 147
  3. Hadisçiler ve Lakap Bilgisi • 149
  4. Elkab Kitapları • 150
  5. Lakaplara Dair Diğer Kitaplar • 158
- C. Ensab ve Nisbeler Bilgisi • 159
  1. Ensab (Neseb) İlmi • 159
  2. Ensab Bilgilerinin Korunması ve Nakli • 162
  3. Hadisçiler ve Ensab (Nisbeler) Bilgisi • 167
  4. Mevâli • 170
  5. Râvi ve Muhaddislerin Memleketleri • 173
  6. Ensab Kitapları • 177
  7. Diğer Ensab (Neseb-Nisbe) Kitapları • 185

II. RÂVÎ ve MUHADDİSLERİN KİMLİK BİLGİLERİYLE İLGİLİ PROBLEMLER • 187

- A. Mü'telif-Muhtelif (Yazı Şekli Benzer Ancak Telaffuzu Farklı Olan İsim, Künye, Lakap ve Nisbeler) • 188
  1. Mü'telif-Muhtelif İsimlerin Tespiti • 192
  2. Mü'telif-Muhtelif Kitapları • 194
  3. Mü'telif-Muhtelif Kitapları Hakkında Değerlendirme • 219
  4. Mü'telif-Muhtelif Konusunda Diğer Kitaplar • 221

- B. Müttefik-Müfterik (Yazı Şekli ve Telaffuzu Aynı, Fakat Değişik Şahıslara Ait Olan İsim, Künye ve Nisbeler) • 223
1. Mühmel Râviler • 224
  2. Müttefik-Müfterik Nisbeler • 228
  3. Müttefik-Müfterik Kitapları • 233
  4. Diğer Müttefik-Müfterik Kitapları • 237
  5. Râvilerin Değişik İsim ve Sıfatlarla Anılmaları • 238
  6. Rivayetlerde Farklı Şekillerde Tanıtılan Kişiler • 241
- C. Müteşâbih Bilgisi • 246
1. Maklûp Müştebih • 253
  2. Babasının Adına veya Künyesine Nispet Olunan Râviler • 254
- D. Müphemmat Bilgisi • 255
1. Hadis İlminde Müphemmat • 257
  2. Müphemmat Kitapları • 261
  3. Müphemmata Dair Diğer Kitaplar • 270
- III. BELİRLİ ÖZELLİKLERİYLE TANINAN RÂVÎ ve MUHADDİSLER • 272
- A. Âlim ve Râvi Kardeşler Bilgisi • 272
1. Kardeş Râvilerin İsimlerini Toplayan Kitaplar • 277
  2. Kardeş Râviler Hakkında Diğer Kitaplar • 279
- B. İsim, Künye ve Lakaplarında Tek Olanlar • 280
- C. Vuhdân: Kendisinden Sadece Tek Râvinin Rivayette Bulunduğu Kişiler • 283
1. İbn Hibbân ve İbn Hazm'ın Meçhul Râviler Hakkındaki Görüşleri • 289
  2. Buhârî ile Müslim'in Sahîh'leri ve Meçhul Râviler • 294
  3. Kendisinden Sadece Bir Kişinin Rivayet Naklettiği Kişileri Toplayan Kitaplar • 298
- D. Sâbık ve Lâhik: Aynı Hocadan Hadis Naklettikleri Halde Vefat Tarihleri Arasında Uzun Zaman Farkı Bulunan Râviler • 301
- IV. HADİSÇİLERİN YAŞAM SÜRELERİ ve VEFAT TARİHLERİ • 308
- A. Uzun Ömürlü Kişiler (Muammerûn) • 310
- B. Vefeyat Kitapları • 312
- C. Vefeyat Kitaplarının Çeşitleri • 316
1. Belirli Bir Kitabın Devamı Şeklinde Yazılan Vefeyat Kitapları • 317
  2. Hoca ve Akranların Vefat Tarihlerinin Kaydedildiği Kitaplar • 323
  3. Diğer Vefeyat Kitapları • 326

İKİNCİ BÖLÜM

RÂVÎ ve MUHADDİSLERİN TABAKALARI • 329

- I. TABAKANIN TARİFİ ve RİCAL KİTAPLARININ TABAKALARA GÖRE TERTİBİ • 329
  - A. Tabakanın Tarifi • 329
  - B. Rical Kitaplarının Tabakalara Göre Tertibi • 330
  - C. İlk Tabakat Kitapları • 335
- II. SAHÂBE • 343
  - A. Sahâbenin Tarifi • 344
  - B. Sahâbî Olmak İçin Aranan Şartlar • 347
  - C. Sahâbenin Bilinme Yolları • 348
  - D. Sahâbenin Fazilet ve Adaleti • 353
  - E. Sahabenin Sayısı • 356
  - F. Rivayetinin Çokluğu ve İlmî Yönü ile Meşhur Olan Sahâbiler • 361
  - G. Sahâbe Biyografileri Hakkında Yazılan Kitaplar • 366
  - H. Sahâbe Biyografilerine Dair Diğer Kitaplar • 385
- III. TÂBİİN ve TEBEU't-TÂBİİN TABAKALARI • 389
  - A. Tâbiin Tabakası • 389
    - Muhadramlar • 392
  - B. Tebeu't-tâbiin Tabakası • 396
- IV. MUHADDİSLERİN HIFZ ve RİVAYET ÇOKLUĞU YÖNÜNDEN HADİS İLMİNDEKİ DERECELERİ • 398
  - A. Müsnit, Muhaddis, Müfid, Hâfız ve Emîrül-mü'minin • 398
  - B. Büyük Hadis İmamları (Huffâz) • 401
  - C. Hadis İmamları (Huffâz) İçin Yazılan Tabakat Kitapları • 405

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BELİRLİ BÖLGELERİN ve KİTAPLARIN RİCALİ • 419

- I. BELİRLİ BÖLGELERİN RİCALİ • 419
  - A. Râvilerin Şehirlere Göre Tasnifi • 419
    1. İlk Tabakat Kitaplarında Şehirlere Göre Tasnife Önem Verilmesi • 419
    2. İbn Hibbân ve Halîlî'nin Kitapları • 421
    3. Zehebî ve Sehâvî'nin Kitapları • 424
  - B. Belirli Bölgelerin Ricalini İşleyen Kitaplar • 426
    1. Bu Kitapların Telif Sebepleri • 426
      - Mekke ve Medine Tarihleri • 427
    2. Bölgesel Tarih Kitaplarının Metot ve Muhtevaları • 428
    3. Bölgesel Tarih Kitapları • 429
      - Hint ve Sind Bölgelerinin Ricali • 460

- II. BELİRLİ KİTAPLARIN RİCALİ • 463
- A. *Muvatta'* ve *Sahihayn* Ricali • 463
1. *Muvatta'* Ricali • 463
  2. *Sahihayn* Ricali • 468
- B. *Sünen-i Erbaa* ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*inin Ricali • 480
1. *Sünen-i Erbaa* Ricali • 480
  2. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*inin Ricali • 482
- C. *Kütüb-i Sitte* Ricali • 483
1. *Kütüb-i Sitte* Ricaline Dair İlk Kitaplar • 483
  2. *el-Kemâl* ve *Tehzibü'l-Kemâl* • 485
  3. *Tehzibü'l-Kemâl* Üzerine Çalışma Yapan Müellifler • 490
- D. Diğer Kitapların Ricali • 499

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HADİS RÂVİLERİNİN TENKİDİ (CERH ve TA'DİL İLMİ) • 509

- I. KİTAPLARIN TELİFİNE KADAR CERH ve TA'DİL İLMİ • 509
- A. Cerh ve Ta'dilin Tarifi ve Meşruiyeti • 509
- B. Cerh ve Ta'dil İmamlarının Tabakaları • 513
- C. Cerh ve Ta'dil Kitaplarının Telifinden Önce Hadis Râvilerinin Tenkidi • 516
- D. Cerh ve Ta'dil Kitaplarının Yazılmaya Başlaması • 520
- II. SİKA ve ZAYIF RÂVİLERİ BİRLİKTE İHTİVA EDEN KİTAPLAR • 522
- III. ZAYIF RÂVİLERE DAİR KİTAPLAR (ed-Duafâ' ve'l-Metrûkîn) • 551
- A. Zayıf Râvilerin Genelini İhtiva Eden Kitaplar • 554
- B. Hadis Uyduran Yalancılar • 579
- IV. SİKA RÂVİLERİ İHTİVA EDEN KİTAPLAR • 585
- A. Sika Râvilerin Genelini İhtiva Eden Kitaplar • 586
- B. Belirli Hususlarla Tenkit Edilen Sika Râviler • 595
1. Müdellis Râviler • 595
  2. Mürsel Hadis Rivayet Edenler (Mürsil Râviler) • 601
  3. Zihni Fonksiyonları Bozulanlar (Muhtelit Râviler) • 605
  4. Adaletine Zarar Vermeyecek Hususlarla Cerhedilen Sika Muhaddisler • 609
- C. Sika ve Zayıf Olması Konusunda İhtilâf Edilen Râviler • 610

BEŞİNCİ BÖLÜM

MUHADDİSLERİN HOCALARI ve OKUDUKLARI KİTAPLAR İÇİN YAZDIKLARI ESERLER • 617

I. MU'CEM-MEŞYEHA KİTAPLARININ TARİFİ, ÇEŞİTLERİ ve ÖZELLİKLERİ • 617

- A. Mu'cem-Meşyeha Kitapları İçin Kullanılan Terimler • 618
- B. Kitapların Sahih İsnatlarla Nakledilmesinin Önemi • 619
- C. *Kütüb-i Sitte* ve Önemli Hadis Kaynaklarının Râvileri • 623
- D. Mu'cem-Meşyeha Kitaplarının Çeşitleri • 625
- E. Çok Sayıda Hocası Olan Meşhur Muhaddisler • 628
- F. Mu'cem-Meşyeha Kitaplarının Önemi • 634

II. MU'CEM-MEŞYEHA KİTAPLARI • 636

Sonuç • 655

HAKKINDA BİLGİ VERİLEN KİTAPLAR (KONULARINA GÖRE) • 661

- A. İsnatlarda Görülen Özellikler • 661
- B. Râvi ve Muhaddislerin Kimlik Bilgileri • 661
- C. Râvi ve Muhaddislerin Tabakaları • 664
- D. Belirli Bölgelerin ve Kitapların Ricali • 665
- E. Hadis Râvilerinin Tenkidi (Cerh ve Ta'dil İlmi) • 667
- F. Mu'cem-Meşyeha Türü Kitaplar • 669

Kaynakça • 671

Dizin • 703

Takdim: Hadiste Rical Bilgisi ve Konuyla İlgili Birkaç Söz

1950'li yıllarda, Konya İmam-Hatip Okulu'nda okurken cuma namazlarını okulun bitişiğindeki Karpuzoğlu (Kadı İzzeddin) Camii'nde kıldığımız zamanlar olurdu. Çoğu defa öğrenciler büyük camilere götürülürdü. Bazen da, öğrenciler serbest kalır ve rahmetli Arapça hocamız Ali Uca'nın arkasında cemaat olurduk. Hoca efendinin minberde kendine mahsus okuyuşuyla, "ravâhü't-Tirmiziyyü, et-Termiziyyü, et-Türümüziyyü an Ebî Vâil (r.a.)" veya "ravâhu'l-Buhâriyyü" veya "ravâhu Müslim" dediğini hatırlarız. İlk zamanlar bunu niçin yaptığını bilemezdik. Sonra anladık ki, hoca efendi kimsenin yapmadığı, o günde unutulmuş olan bir hizmeti yerine getiriyordu. Hatta Tirmizî'nin adını, üç ayrı tarzda telaffuz ederek sorumluluğunu ifa etmekteydi.

Sonra, "hadiste isnat usulü" veya yeni tabirle "sistemi" olarak tanıtılan ilmi, onun lehinde ve aleyhinde olan görüşleri, hatta son zamanlardaki nevezuhur mâlûmatı öğrendik. Bilgimiz arttıkça, selefin çalışmalarına -hataları da olsa- hayranlığımız arttı. Kendi adımıza, vakti boşa geçirmemenin en güzel örneklerini gördük, zamanımızı iyi kullanmaya çalıştık.

Bir zamanlar, rahmetli Mısırlı âlimler Ahmed Muhammed Şâkir veya M. Fuâd Abdülbâkî veya başkasının kitabında okumuştum. O zat, mealen şunları söylemekte idi: "Ben Kahire'ye geldiğim zaman, hatipler minberlerde hadis okuduklarında, senet zikretmezlerdi... Daha sonraları bu konuda yaptığımız uyarılar semeresini verdi ve şimdi Allah'a şükür bu hizmeti yapanlar ve bu konuyla ilgili ilim dalları üzerinde çalışanlar çoğaldı..." Rahmetli M. Zâhid Kevserî veya Kûserî de (bazı âlimler haklı olarak, söz konusu köyün adına izâfetle ikinci telaffuzu benimser) *Makâlât'*ında geç-

tiğini zannettiğim yazısında bir âlimin, “Hadislerin başında veya sonundaki şahıs cetvelleri, onları süsleyen, oyuncak boncuklar, cicili-bicili şeyler değildir... Bunlar, hadisi nakledenin, zimmetten kurtulmak için mukabele imkânı vermek üzere yazdığı senetlerdir” dediğini nakleder.

İlgilenenlerin ve konunun âlimlerinin bildikleri gibi, “tarihî haberler” demek olan hadislerin, sözle veya yazıyla alındığı kişileri gösteren, her biri ayrı zamanda ve ayrı beldelerde, ama aynı usul ve kanunlara uyularak teşkil olunan veya zamanla teşekkül eden bu zincirler, bugün de aynı hizmeti yapmak mecburiyetindedir ve yapacak durumdadır. Konuyu az bilen veya bilmeyen, hatta biraz da meseleye farklı sâiklerle bakan Batılı araştırmacılar olmuştur. Bugün Avrupâda öğrenim gören birçok felsefeci, sosyolog gencimiz, bu kişilerin metotsuzlukları ve konuya yabancılıkları sebebiyle, artık peşlerinden gidilmediğini anlatmaktadır. Bu gençlerin verdikleri haberlerde ve yazdıkları ilmi makalelerde belirtildiğine göre, “İsnat sistemi, sosyal ve felsefî açılardan, öyle kolayca, elin tersiyle itilemeyecek birer olgudurlar.” Ankarâda akdedilen bir sünnet sempozyumuna, İstanbul’dan katılan Recep Şentürk ve Tahsin Görgün isimli iki genç ilim adamından ve arkadaşlarından doğrusu çok güzel şeyler öğrendik. O zaman bende şu kanaat hâsıl oldu: “Selefin eserleri, yanlış ve hatalı bilgiler ihtiva edenleri bile, bizim üzerlerine titrememiz gereken tarihî belgelerdir, olgulardır. Onlar olmadan ilmimizin dününü anlamak mümkün değildir.”

Her zaman şunu düşünmüşümdür: Bizler, sünnete ve Hz. Peygamber’in emanet bıraktığı mirasa birer arkeolog, tarihçi, tarih tenkitçisi ve felsefe münekkidi gözüyle bakmak durumundayız. Bazılarımız, acele ile yapılan ilim kazısında bir obje buluyor, meselâ bir cam parçası. Bunun üzerine hemen hüküm verip konuşuyor: “Bizim Paşabahçede bundan çok daha iyisi yapılır, hatta ben bile bunun iyisini yapacak güçteyim, metot bilirim, eleştirel yaklaşım” vb. Halbuki yukarıda bahsettiğimiz genç ilim adamlarının belirttiklerine göre, “Bu obje, dünyalara değer bir mirastır.” Niçin böyle söylüyorlar? Çünkü onlar, metot biliyor, eleştirel yaklaşabiliyor ve benliklerini ilmin üstüne çıkarmıyor, ilim ahlâkını (özür dilerim: etiğini) ön planda tutuyorlar.

Baştan beri tuttuğumuz bir yolun gereği olarak, biz de yanlış veya doğru karar vererek araştırma görevlilerimizden her birinin, hadis ilminin bir yönüne, “ömür boyu hizmet” kaydıyla bakmasını arzu ettik. Bunu tenkit eden âlimler de oldu. Onların da haklı yanları vardı. İşte Mehmet Eren,

“rical bilimleri” alanına hasr-ı hizmet için ayrılmış bir ilim mensubudur. Doktorasını rical literatürünü tanımak, tanıtmak ve bizlere rehberlik etmek üzere hazırlamıştır.

Eser girişten sonra beş bölüm içermektedir. Girişte “İsnat Sistemi” ile “İsnatlarda Görülen Özellikler” yer almaktadır. Birinci bölüm, “Râvi ve Muhaddislerin Kimlik Bilgileri” başlığını taşımaktadır. Burada isimler, künyeler, lakaplar ve nisbeler bilgisi işlenir. Bu konulardaki problemlere yer verilir. “Belirli Özellikleriyle Tanınan Râvi ve Muhaddisler” ile “Hadisçilerin Ömürleri ve Ölüm Tarihleri” bölümün son bahisleridir. İkinci bölümün başlığı “Râvi ve Muhaddislerin Tabakaları”dır. Tariflerden sonra sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn tabakaları ile hıfz ve rivayetleri çok olan muhaddislerden bahsedilmektedir. “Belirli Bölgelerin ve Kitapların Ricali” çalışmanın üçüncü bölümüdür. Burada şehir tarihleri ile *Kütüb-i Sitte* gibi eserlerin ricali üzerinde durulmaktadır. Dördüncü bölüm, “Hadis Râvilerinin Tenkidi” yani cerh ve ta'dîl ilmi konularına tahsis olunmuştur. Beşinci bölümde de muhaddislerin, hocaları ve okudukları kitaplar için yazdıkları mu'cem-meşyeha türü eserler incelenmektedir.

Çalışmanın danışmanı olduğum için yazarın ilmî kişiliğini, eserin orijinalliğini, yazarın takdire değer emeğinin mahsulü olduğunu tekeffül ederim. Başarı ona, eksikler ilmî sorumluluk gereği yazardan çok bana aittir. Gerek yazar ve gerekse eseri hakkında okuyucu en doğru ve ehliyetli yargıya varacağı için ben bu kadar açıklamada bulunmayı yeterli görmekteyim. Mehmet Eren'in bu çalışması, yayımlandığı andan itibaren, geniş bir okuyucu alanı ve iyi tenkitçiler bulursa, o zaman gelişme ve yanlışlarını düzeltme imkânı bulabilecektir. Zira eserler, iyi okundukça, ehil ağızlar ve emekler yardımıyla tenkit edildikçe güzelleşir.

Hadis ana bilim dalının ülke sathındaki mensupları, özellikle genç nesil, birbirini tanıdıkça, internet ağında tenkit imkânlarını kullandıkça gelişme imkânları artacaktır. Bana öyle geliyor ki, internetteki tenkit ağı çok yararlı olacaktır. Kitap ve makaleler karşılıklı okundukça, iyi niyetle karşı fikirler belirtilip, varsa zühullere işaret edildikçe, çalışmalar gelişecek ve ilim mensupları birbirini daha iyi tanıyacaklardır. İnternet tenkitçiliği hasbîdir, Allah rızası içindir ve orada şöhrete yer yoktur. Görüşenler, iyi niyetle yazışır, ilmî sohbetler yapar ve bunları yazıya dökerlerse, o zaman daha iyi sonuçlar alınacaktır. Bunu denemekte fayda vardır. Çok küçük çaplı da olsa, denemiş bir kişi olarak diyebilirim ki, eğer bunu “bilâ ivaz velâ garaz” ya-

parsak, ihlâs ile gerçekleştirecek, o zaman hem ahlâk hem kulluk hem de sülûk yönümüz gelişecektir. Zaten gösterdiğimiz çabanın da hedefi budur. Yani bütün müslümanlara Hz. Peygamber'i en güzel şekilde tanıtmak, onun sünnetini ve hadislerini öğrenip öğretmek ve sonuçta kulluk yolunda birbirimizle yardımlaşmaktır.

Mehmet Eren'in bu çalışmasının inşaallah arkası gelecektir. Bunu bize söyleten emareler vardır. Eserin mutlaka tenkidi istirham olunmaktadır. Camilerimizde, vaaz kürsülerimizde okunan hadislerde senet kullanımının yaygınlaşması, ricalin ve cerh ve ta'dîl usulünün bilinmesi hâlisâne dileğimizdir. Çünkü bu usul, bir tür mükemmel tenkitçiliktir / eleştirel yaklaşım yollarından biridir. Ayrıca, bu konuda kendini geliştirenler, sadece hadis ilmi ile iştigal edenler olmamalıdır. İslâmî ilimlerin bütün dallarındaki âlimler, isnat kullanımını, tenkidini, rivayet ilimlerini bilmek ve kullanmak zorundadırlar. Onların da böyle bir sorumlulukları vardır.

Seleften, bize bir yapraklık dahi bilgi bırakanlara hürmet ve saygımızı arzederiz. Onlar için rahmet dilerken, İslâmî ilimlere gönül verip bu uğurda göz nuru dökenlere, sayılarının çoğalması ve keyfiyetlerinin artmasını dileyerek, tebrik ve hürmetlerimi sunarım. Onlar, bu ümmetin iyi bir bölümüdürler. Allah mesailerini meşkûr kılsın.

Prof.Dr. A. Osman Koçkuzu

Önsöz

Hadis ilmi, tarih ilmi gibi nakle dayanan ilimlerdenidir. Naklî ilimlerde üzerinde durulması gereken en önemli husus, nakillerin doğru olup olmadığının tespit edilmesidir. Rivayet edilen hadisler, neticede bize ulaşan haberlerdir. Her haberin de doğru ve yalan olma ihtimalinin bulunduğu bilinen bir husustur. Haberlerin doğruluğu, birinci derecede onları nakledenlerin güvenilir kişiler olmasına bağlıdır. İşte bu hususu dikkate alan muhaddisler, hadislerin senetlerine yönelik araştırmalara büyük önem vermişler, onların sıhhat kontrolünün senetlerinin tetkiki ile mümkün olacağını belirtmişlerdir.

Aslında, hadislerin sıhhatini tespit için hem isnat hem de metin araştırmasına önem vermek gerekir. Sadece senede önem vermek, muttasıl isnatlı ve râvileri sika olan hadislerin hepsini, metnin muhtevasına bakmadan sahih saymaya götürür. Halbuki hadisin sahih olabilmesi için ayrıca metninin şâz ve illetli olmaması da gerekmektedir. Sadece metni esas almak ise isnadında tartışma da olsa mânası doğru, dil kuralları yönünden kusursuz sözlerin Hz. Peygamber'e nispet edilmesi neticesini doğurabilir. İsnat ve metnin ikisine birden önem vermek, hadisin hem muttasıl isnatla sika râviler kanalıyla rivayet edilmiş olmasını hem de metninin Hz. Peygamber'in ağzından sudûr edecek bir söz olup olmadığının araştırmasını gerektirir. Tabii ki, râviler de birer insan olarak hata yapma, unutmama, yanlışlık gibi beşerî kusurlardan tamamen arınmış değillerdir.

Hadislerin başında bulunan râviler zinciri için kullanılan senet, muhaddisler tarafından "hadis tenkidiyle ilgili kaidelerin etrafında döndüğü bir mihver" olarak kabul edilmiştir. Senetlerde geçen râvilerin biyografilerinin ve hadis rivayetindeki durumlarının araştırılması neticesinde derlenen bil-

gilerle rical ilmi teşekkül etmiş, zaman içinde bu ilim dalı irili-ufaklı çeşitli kollara ayrılarak bunların her birinde yüzlerce eser telif edilmiştir.

Müslümanlar, İslâmî ilimlere dair oldukça zengin bir kültür mirasına sahiptirler. Muhtelif asırlarda ve değişik bölgelerde İslâmî ilimlerin her dalında binlerce kıymetli eser kaleme alınmıştır. Hadis ilmi, bu zenginlikte en büyük paya sahip ilimlerin başında gelir. Öyle ki, “ulûmü'l-hadîs” denilen hadis ilminin branşlarının her birine dair küçük bir kitaplığı dolduracak sayıda kaynak eser mevcuttur.

Hadis ilminde kaynak eser çokluğu yönünden en şanslı branşların başında rical ilmi gelir. Hadis râvilerini ve muhaddisleri tanıtmayı hedefleyen bu ilim dalı, kendi içinde alt branşlara ayrılmış ve her branşta önemli kitaplar telif edilmiştir. Bazı müsteşriklerin de “sadece müslümanlara has, başka bir kültürde benzerinin olmadığı orijinal çalışmalar” şeklinde nitelediği “rical kitapları” hakkında geniş ve doyurucu bir çalışmanın yapılmamış olması, bizim bu konuyu doktora tezi olarak seçmemizde etkili olmuştur. Çalışmamızda, sahip olduğumuz bu zengin mirası; ilgili kitapların planları, hacimleri, muhtevaları ve kaynakları üzerinde durmak suretiyle imkân dahilinde tanıtmaya çalışacağız. Hadis ilimlerinin öteki branşlarındaki literatürün de müstakil çalışmalarda ele alınmasının, en azından ortaya bir envanter çıkarma açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz. Zira günümüzde genel olarak hadis ilminin literatürünü tespitte yönelik yazma ve matbu eserler için önemli fihrist çalışmaları yapıldığı halde, belli bir branşın literatürünü detaylı bir şekilde inceleyen araştırmaların sayısı çok az olup yetersizdir.

Çalışmamız bir girişle beş bölümden teşekkül edecektir. Girişte isnat sistemi, rical ilmi ile alakalı bahisler ve isnatlarda görülen özellikler üzerinde durulacaktır. Birinci bölümde, râvi ve muhaddislerin kimlik bilgileri; ikinci bölümde, bu kişilerin tabakaları ile ilgili konular anlatılarak ilgili kaynaklardan bahsedilecektir. Üçüncü bölümde, belirli bölgelerin ve kitapların ricali için telif edilen kitaplardan önemli görülenler söz konusu edilecektir. Dördüncü bölümde, cerh ve ta'dil ilmi, bu ilim dalındaki literatür tanıtılmaya çalışılacaktır. Nihayet son bölüm olan beşinci bölümde, muhaddislerin hocaları ve okudukları kitaplara dair kaleme aldıkları mu'cem-meşyeha türü eserler ele alınacaktır.

Her bölümde, önce o konuyla ilgili ön bilgiler ve meseleler üzerinde durulacak, daha sonra, o alandaki literatürün ilk kaynaklarından başlamak suretiyle X. (XVI.) asra kadar önemli görülen kaynak eserler, müelliflerinin vefat tarihine göre kronolojik tertiple; metot, muhteva ve kaynakları yönünden tanıtılarak her birinin sahasındaki önemi gösterilmeye çalışılacaktır.

Günümüzde, hadislerin isnatlarına ve bu isnatlarda geçen râvilerin bilinmesine fazla önem verilmediği için rical ilmine gereken özen gösterilmemektedir. Hadis ilminde ihtisas sahibi olanlar bile, râviler hakkında bilgi edinmek için İbn Hacer el-Askalânî'nin *Takrîbü't-Tehzîb*'i gibi muhtasar rical kitaplarına müracaat etmekte ve râvinin cerh ve ta'diline dair bu tür muhtasar kaynaklardaki hükümleri nakletmekle yetinmektedirler. Halbuki özellikle X. (XVI.) yüzyıldan önceki muhaddisler, rical ilmine büyük önem vermişler, râvileri tam olarak değerlendirip haklarında en doğru kararı vermek için, onlara dair küçük ayrıntıları bile öğrenmeye çalışmışlardır.

Rical ilminin kaideleri, muhaddislerin Hz. Peygamber'in sünnetini korumak için ortaya koydukları gayretleri göstermektedir. Cerh ve ta'dil âlimleri, hadis rivayet eden kişileri, kelimenin tam anlamıyla ince eleme ve sık dokumadan geçirmişlerdir. İsnat sistemi ve râvilerin tenkidi için geliştirilen bu kaideler orijinal olup müslümanlara has bilgilerdir.

Rical ilmine dair bilgiler, bölümlerde tanıtacağımız kitapların mukaddimelerinde ve onlardaki bazı biyografiler içinde bulunmasının yanı sıra, bu kaynaklardan istifade edilerek hazırlanmış olan hadis usulü kitaplarının ilgili kısımlarında da yer almaktadır. Ne var ki, bu ilmin kaideleri için müstakil çalışmalar ancak yakın zamanlarda yapılmaya başlamıştır. Bu alanda derli toplu müstakil bir çalışmanın olmaması işimizi bir hayli zorlaştırmıştır. Öte yandan rical kitaplarının bölümlere ayrılması da bizi epeyce uğraştırdı. Ayrıca konumuzun teknik bir çalışma olması ve literatür-şahıs tespitinde hata etme endişesi bizi yoran hususlar olmuştur. Çok dikkatli olmaya çalışmamıza rağmen bu hususta bazı hatalarımız olabilir.

Burada, yazma halindeki rical kitaplarının neşriyle alâkalı birkaç hususa da değinmek istiyoruz. Önemli rical kaynaklarının ilmî neşir kaidelerine göre edisyon kritiğinin yapılarak neşredilmesi hayatî önemi haiz-

dir. Zira bunların neşrinde yapılacak hatalar, hem râviler hakkında yanlış hükümler vermeye sebep olabilecek hem de bu hataları farkedip tashih etmek isteyen araştırmacıların zamanını büyük ölçüde israf edecektir. Arap ülkelerinde yüksek lisans ve doktora tezi olarak bazı rical kitaplarının neşri yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Tabii tez olduğu için bunlara belli ölçüde özen gösterildiğini söyleyebiliriz, ancak rical kitaplarından bazıları hiçbir emek verilmeden güya tahkik edilerek piyasaya sürülmektedir. Ülkemizde, özellikle İstanbul kütüphanelerinde bulunan yazma eserlerin ilmî usullerle neşri için bir çıkar yol bulunarak bunların ilim âlemine sunulması en büyük temennimizdir. Rical kitaplarından kolayca ve büyük ölçüde istifade edebilmek için, onların geniş indekslerle neşredilmeleri de kaçınılmazdır.

Ayrıca, asrımızda hayli ilerleyen bilgisayar teknolojisinin imkânları kullanılarak çok sayıda geniş indeksleri olan, her şahıs hakkında kaynaklardaki bütün bilgilerin bir araya getirildiği büyük bir rical ansiklopedisinin hazırlanması, hadis araştırmacıları için çok faydalı olacaktır. Bu ansiklopedi, iki ayrı seri halinde düşünülebilir. İlk seri, rivayet asırlarının sonu olarak kabul edilen 300 (912) yılına kadar olan dönemdeki râvi ve muhaddislerle ayrılır. Bu dönemdeki şahıslar, zaten büyük ölçüde *Kütüb-i Sitte* ricali ile ilgili kaynaklarda ve onları tamamlayan kitaplarda toplu halde mevcuttur. İkinci seride ise, 300 (912) yılından zamanımıza kadar olan dönemde hadis rivayeti ve hadis ilmi ile iştigal edenlere yer verilir. X. (XVI.) asra kadar olan dönem için, birçok rical kitabında bulunan şahıslar birleştirilerek, daha sonraki asırlar için de terâcim-tabakat kitaplarından muhaddis biyografilerinin çıkarılması suretiyle neticede büyük bir ansiklopedi meydana getirilebilir.

Danışmanlığını yaptığı kişilerin her birini ömür boyu çalışabileceği bir alana yönlendiren hocam Prof.Dr. Ali Osman Koçkuzu'ya, konu seçimindeki tavsiyeleri ve her türlü yardımları için şükranlarımı arz etmeyi bir görev sayıyorum. Jüri üyesi olarak çalışmama önemli katkılarda bulunan Prof. Dr. Bilâl Saklan, Prof.Dr. Talat Sakallı, Yrd.Doç.Dr. Zekeriya Güler ve Yrd. Doç.Dr. Mahmut Denizkuşları hocalarıma da teşekkür ederim. Ayrıca zengin kütüphanesinden istifade etmem konusunda bana her türlü kolaylığı gösteren Diyanet İşleri Başkanlığı Selçuk Eğitim Merkezi hocalarından Dr. Nurettin Boyacılar'a teşekkür etmeyi bir borç telakki ediyorum.

Hadis İliminde Rical Kitapları ve İlmi Değerleri adıyla 1997 yılında doktora tezi olarak kabul edilen bu çalışmanın neşredilerek ilim âlemine sunulmasını sağlayan İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) yönetimine, neşir safhalarında emeği geçen değerli hocalarıma, meslektaşlarıma, İSAM uzmanlarına ve çalışanlarına, özellikle de metni baştan sona dikkatli bir şekilde okuma zahmetine katlanarak gerekli düzeltmelerde bulunan adını bilmediğim editör-hakeme teşekkürlerimi sunuyorum.

Mehmet Eren

İstanbul 2012